

OBČANSKÁ VÝCHOVA — NOVÝ PŘEDMĚT V ZÁKLADNÍ DEVÍTILETÉ ŠKOLE

(Pojetí předmětu a poznatky z prvního roku jeho výzkumu)

I. Pojetí předmětu

1. *Proč byla občanská výchova zavedena a z čeho vycházela příprava její koncepce*

Jedním ze základních úkolů přestavby naší všeobecně vzdělávací školy je prohloubit její působení v oblasti ideově politické a morální výchovy žáků. K tomu má přispět kromě jiného zavedení nového předmětu občanské výchovy do 6.—9. ročníku devítileté základní školy.

Pojetí občanské výchovy bylo připraveno před začátkem šk. r. 1958/59, kdy byl zahájen výzkum pokusných osnov předmětu v uvedených ročnících výzkumných dvanáctiletých středních škol. Výzkum ve šk. r. 1959/60 v těchto školách pokračuje. Předmět je od počátku šk. r. 1959/60 zařazen též v devátých třídách základního vzdělání, pro něž platí osnovy přechodné.

Zařazení občanské výchovy do učebního plánu výzkumných dvanáctiletěk umožnilo prakticky ověřit oprávněnost hlasů, které již delší dobu volaly po zavedení takového předmětu do všeobecně vzdělávací školy. V diskusi o vhodnosti tohoto kroku bylo vysloveno mnoho námitek a pochybností o účelnosti zvláštního předmětu pro posílení morálně politické výchovy žáků. Diskuse otázku jednoznačně nerozřešila, bylo třeba prozkoumat vhodnost občanské výchovy v praxi. Výzkum ve šk. r. 1958/59, jehož výsledky jsou shrnuty ve druhé části této stati, umožnil správněji posoudit účelnost předmětu i shromáždit první podklady pro ověření správnosti jeho pojetí, jak bylo vytčeno v pokusných osnovách z r. 1958.

*

Příprava koncepce občanské výchovy vycházela z teoretického rozboru úlohy, možností a podmínek předmětu v základní všeobecně vzdělávací škole. Opírala se o analýzu základních dokumentů o škole a výchově, zejména pokud se přímo vztahují k problematice ideově politické a morální výchovy mládeže, o výtěžky studia historie předmětu, o poznatky z výzkumů výchovné práce našich škol i o studium řešení úkolů morálně politické výchovy v jiných zemích, zvláště v SSSR a v dalších zemích socialistického tábora.

Rozbor ukázal, že otázky ideově politické a morální výchovy naší mládeže si zaslouží pozorné péče všech pedagogických pracovníků. Potvrdil vážnost četných hlasů vyslovených v letech 1957 a 1958 v Učitelských novinách, v Tvorbě, v seminářích VÚP a jinde, které upozorňovaly, že v systému výchovné práce naší všeobecně vzdělávací školy by neměl chybět předmět, který by ve spojení s rozvíjením pracovní a společenské aktivity žáků a na základě zkušeností, jichž žáci takto nabývají, cílevědomě pomáhal utvářet jejich socialistický morálně politický profil (viz např. zprávu o diskusi pedagogů v semináři ČSAV „Jak zlepšit morálně politickou výchovu mládeže“, Učit. noviny, roč. VII, č. 29—30, příspěvky M. Staňka, doc. dr. F. Malíře, V. Sandholze a dalších v diskusi „Zavést či nezavést“ v VIII. ročníku Učit. novin aj.). Bylo třeba vážně hodnotit zvláště připomínky, že v utvá-

ření morálně politických názorů a postojů žáků je mnoho nahodilosti a živelnosti a že škola by měla v souladu se základními principy socialistické výchovy cílevědoměji a soustavněji formovat morálně politické vědomí žáků tak, aby byli náležitě připraveni k uvědomělému životu v naší společnosti.

Hlasy pro zavedení občanské výchovy se opíraly o kladné zkušenosti četných učitelů s bývalým předmětem občanská nauka i z výchovné práce vynikajících učitelů v hodinách ústavy ČSR a SSSR. Těžily z poznatků mnohých třídních učitelů, kteří v třídnických hodinách úspěšně prohlubovali a prohlubují morálně politickou výchovu žáků. Pokusné zavedení předmětu bylo ve shodě s výsledky výzkumů VÚP, zvláště se závěry pedagogického pokusu, v němž se ukázalo, že cílevědomě uskutečňovaný systém morálně politických besed, opřených o konkrétní poznatky a zkušenosti žáků a spojených se soustavným podněcováním jejich morálně politické aktivity, přináší kladné výchovné výsledky.

Rozbor problematiky svědčí o tom, že i v jiných zemích socialistického tábora hledají pedagogové cesty, jak účinně posílit ideově politickou a morální výchovu mládeže.

V Sovětském svazu přispívá k prohloubení této výchovy vyučování dějinám SSSR v 8. třídě, kde se žákům dostává též poučení o společenském a státním zřízení SSSR, a předmět ústava SSSR v 11. třídě, v němž se věnuje pozornost i některým otázkám sovětského práva, zvláště občanského, trestního a pracovního. V diskusích o otázkách morálně politické výchovy se nejednou připomíná názor A. S. Makarenka, že je potřebné seznámit mládež s teorií morálky. Z četných hlasů pro zavedení zvláštního předmětu směřujícího k posílení morálně politické výchovy žáků v sovětské škole lze uvést např. vyjádření ministra osvěty RSFSR E. I. Afanasjenka (Učitel'skaja gazeta 1959, č. 24), podle něhož by takový předmět pomohl prohloubit přípravu mládeže ke vstupu do pracovního a veřejně politického života. V sovětské škole, jak uvedl E. I. Afanasjenko, chybí předmět, který by žákům náležitě objasnil současné období boje sovětského lidu za komunismus, který by jim osvětloval nejožehavější otázky současného života a který by je poučil o základech komunistické morálky. V návrhu na jeho zavedení se autor odvolává na V. I. Lenina, který měl podobný předmět na mysli ve svých poznámkách k tezí N. K. Krupské a stavěl ho na první místo. Při rozboru sovětských zkušeností nutno přihlédnout k tomu, že na řešení otázek, které jsou obsahem práce v naší občanské výchově, je do značné míry pamatováno v systému mimotřídní a mimoškolní výchovy mládeže. Žáci se např. účastní rozmanitých besed o otázkách vědeckého světového názoru a komunistické morálky i o jiných problémech, které jsou důležité pro jejich morálně politický vývoj. Společně také projednávají rozmanité výchovně cenné akce, jednájí o jejich průběhu, hodnotí jejich výsledky.

Kladné zkušenosti se systematickým prohlubováním ideově politické a morální výchovy žáků ve zvláštních hodinách získali pedagogové v Čínské lidové republice (podrobně o nich informuje stať dr. B. Kujala „Školství, socialistická výchova a pedagogika v Čínské lidové republice“, Pedagogika, roč. VIII, č. 4). Žákům se tam dostává na všech stupních příležitosti hovořit s učiteli o otázkách veřejného, školního a rodinného života, které jsou v jejich prostředí živé a z hlediska morálně politické výchovy významné. Učitelé je vysvětlují pokud lze na základě zkušeností, jež žáci získávají při exkurzích na pracoviště, do vesnic apod. Na základní škole je na morálně politickou výchovu dětí pamatováno v pravidelných žákovských shromážděních (ve všech šesti třídách základní školy po 1 hodině týdně), na střední škole je zaveden předmět politická výchova (v 1. třídě nižší střední školy po 2 hodinách týdně, ve 2. a 3. třídě této školy po 1 hodině týdně,

v 1. až 3. třídě vyšší střední školy po 2 hodinách týdně). V předmětu se výrazně uplatňuje zásada jednoty teorie a praxe. Zaslouží si zmínky, že byl v r. 1955 s výjimkou 3. třídy vyšší střední školy přechodně zrušen (převládá totiž názor, že bude lépe uskutečňovat politickou výchovu ve výchovném vyučování ve všech předmětech), po zkušenostech byl však znovu zaveden.

Otázky ideově politické a mravní výchovy jsou zahrnuty v osnově předmětu Staatsbürgerkunde, který je zařazen do učebního plánu desetileté všeobecně vzdělávací školy v Německé demokratické republice (je zaveden v 9. a 10. třídě). Jeho úkolem je poskytnout žákům základní vědomosti o státním zřízení NDR, o uskutečňování socialismu v jejich vlasti, o povinnostech a právech mládeže při budování socialismu. Ideově politické a mravní výchově školní mládeže věnují pozornost též v Maďarské lidové republice, kde třídní učitelé 6.—8. ročníků plánovitě prohlubují v třídnických hodinách výchovnou práci školy v této oblasti. Náměty k tomuto výchovnému působení, vypracované ministerstvem kultury, směřují k výraznému posílení vlastenecké výchovy maďarské mládeže a prohlubují její výchovu k uvědomělému osvojení zásad socialistického soužití. Problémy posilování morálně politické výchovy žáků obdobnými formami se v poslední době zabývají hlouběji též např. v Polsku a v Bulharsku.

Při promyšlení účelnosti a pojetí navrhovaného předmětu bylo nutno náležitě uvážit zejména námitky proti jeho zavedení. Některé z nich nebyly v podstatě argumentací proti němu, spíše upozorňovaly na nebezpečí a úskalí, jimž je nutno čelit. To platí např. o obavách, že zavedení předmětu oslabí výchovné působení ostatních učitelů a že bude odvádět pozornost od organizování života a práce dětí, které je základem jejich morálně politické výchovy. Vážnou pozornost bylo třeba věnovat námitkám, které poukazovaly na nebezpečí plynoucí z verbálního charakteru předmětu, které varovaly před intelektualismem a formalismem v morálně politické výchově žáků.

Přitom bylo nutno pozorně hodnotit zvláště hlasy, které vyslovovaly mínění, že předmět při převážně slovním působení učitelů nepřinese výraznější výchovné výsledky (viz např. článek St. Haňky „Nový předmět — nový formalismus?“ v 7. č. VIII. ročníku Učit. novin, příspěvek J. Ernesta „Výchovné vyučování nebo nový předmět“ v tomtéž čísle, příspěvek doc. dr. E. Holase „K některým otázkám mravní výchovy“ v 13. č. téhož ročníku Učit. novin). Toto očekávání je do velké míry oprávněné, máme-li na mysli výsledky v oblasti mravního jednání žáků. Účelnost občanské výchovy nelze ovšem hodnotit jen podle výraznosti změn v chování a jednání žáků. Utváření morálních rysů dětí je složitý proces, jehož úspěšnost jednak zdaleka nezáleží jen na občanské výchově, jednak je po většině patrna až po delším čase. Význam občanské výchovy jakožto jednoho z článků systému morálně politické výchovy nijak nesnižuje, že je ve svém výchovném působení nutně omezena, že může k vytváření morálních rysů žáků plněním svých specifických úkolů pouze přispívat, že toliko pomáhá vytvářet předpoklady k jejich celkově příznivému mravnímu růstu.

*

Volání po prohloubení ideově politické a morální výchovy na našich školách bylo významně podepřeno jednáním IX. sjezdu KSČ a usnesením ÚV KSČ o školství z dubna 1959. Požadavek těsného spojení školy se životem, jehož uskutečňování odstraňuje tradiční, převážně jen slovní přístup k řešení úkolů morálně politické výchovy, staví tuto výchovu na nový základ. Tím, že žáci přicházejí stále větší měrou do styku s našimi pracujícími a jejich problémy,

že získávají cenné zkušenosti ze společensky prospěšné práce a z účasti na veřejném životě, nabývá vysvětlování problematiky naší socialistické výstavby, zásad socialistického soužití i jiných podobných otázek stále větší důležitosti a zároveň i účinnosti. Utváření morálně politických názorů, postojů a ideálů žáků se může setkávat s tím lepšími výsledky, čím více je založeno na spojení teorie s praxí. Přestavbou našeho školství v duchu usnesení ÚV KSČ o školství se teprve vlastně vytvářejí předpoklady ke skutečně působivému, neformálnímu vysvětlování a přesvědčování, které naší morálně politické výchově dosud více či méně chyběly. V 6.—9. ročníku základní devítileté školy, kde jsou žáci již do značné míry s to chápat a promýšlet otázky budovatelského úsilí našeho lidu, boje za mír, správného i nesprávného jednání lidí ap., nabývá značného významu i nový předmět občanská výchova. Základní vzdělání naší mládeže se jím rozšiřuje o oblast politiky, národního hospodářství a etiky, o oblast základně důležitou pro jejich další úspěšnou přípravu k uvědomělému životu v naší společnosti. Pokusné osnovy předmětu nepochybně oprávněně předpokládají, že nový předmět při správné praxi může významně posílit spojení školy a výchovy se životem, že se může stát cenným článkem systému morálně politické výchovy žáků devítiletky.

2. Pojetí občanské výchovy v pokusných osnovách předmětu

Úkolem občanské výchovy podle koncepce vyjádřené v jejích pokusných osnovách je posílit ideově politickou a mravní výchovu žáků a prohloubit tak jejich přípravu k uvědomělému a aktivnímu životu v socialistické a komunistické společnosti.

Občanská výchova sleduje tyto hlavní výchovné vzdělávací cíle:

1. seznámit žáky s nejdůležitějšími otázkami politického a hospodářského zřízení ČSR, budování socialismu v naší vlasti a účasti mládeže na její výstavbě, 2. upevnit základy vědeckého světového názoru a ateistického přesvědčení žáků, 3. vštípit jim základní normy komunistické morálky a posílit jejich výchovu k uvědomělému jednání podle nich.

Učitelé občanské výchovy postupují podle rámcově vymezených témat. Věnují soustavnou pozornost aktuálním politickým a jiným událostem, významným výročím a výchovným problémům žákovského kolektivu. Záměrně malý počet témat a jejich rámcové vymezení jim umožňuje přihlížet k podmínkám a potřebám školy a co nejvíce využívat rozmanitých prostředků, jež vedou žáky k aktivní účasti na výchovném procesu. Zvláštní pozornost se má věnovat otázkám, o nichž mají žáci nesprávné nebo neujasněné představy. Výchovné působení učitelů občanské výchovy má směřovat co nejvíce k upevnění sepětí školy se životem a prací našeho lidu.

Pokusné osnovy obsahují po úpravě na základě výzkumu tato témata:

6. ročník: Základní povinnosti žáka čs. školy. Žákovský a pionýrský kolektiv. Chování mladého občana naší republiky k druhým lidem. Naši pracující zvelebují svou vlast.

7. ročník: Pracující lid u nás pánem ve své vlasti. Sovětský svaz, náš nejlepší přítel a spojenec. Bratrství Čechů a Slováků, jejich společné úsilí v budování republiky. Český a slovenský lid je připraven hájit svou vlast.

8. ročník: Základní práva a povinnosti občanů ČSR. Pracující lid u nás hospodářem ve své vlasti. Výstavba socialistického průmyslu v naší zemi. Výstavba socialistického zemědělství.

9. ročník: Vláda lidu v naší zemi. KSČ, předvoj dělnické třídy, vedoucí složka Národní fronty Čechů a Slováků; osobnost komunisty, vědecký světový názor,

ateismus, základy komunistické morálky. ČSM, jednotná organizace mládeže. Mládež po boku pracujících ve výstavbě socialistického hospodářství v naší vlasti. Náš lid v boji za mír, demokracii a socialismus ve světě.

V rozvržení a v podrobnějším vymezení témat se přihlíží k věkovým zvláštěnostem dětí i k jiným zřetelům. Tak v 6. ročníku se zdůrazňují v tématech o morálním profilu žáka čs. školy povinnosti a mravní normy, jejichž vstřípení je důležité pro přípravu dětí k uvědomělé práci a k ukázněnému kolektivnímu životu po přechodu z národní školy do systému odborného vyučování. V 9. ročníku se klade důraz na upevnění základů vědeckého světového názoru a ateistického přesvědčení žáků, na jejich výchovu k osvojení základních norem komunistické morálky a na posílení jejich výchovy k správné volbě povolání. Osnovy poskytují učitelům hodně příležitosti k tomu, aby mohli prohlubovat výchovu žáků k socialistickému vlastenectví a k proletářskému internacionalismu.

Pojetí občanské výchovy, vyjádřené v pokusných osnovách, staví výrazněji, než tomu bylo v dřívější občanské nauce i v předmětu ústava ČSR a SSSR, do popředí výchovné poslání předmětu. Vychází z poznání, že nejlepším učitelem dorůstající generace je naše nová skutečnost a že základem morálně politické výchovy žáků je jejich přiměřená účast na řešení úkolů výstavby socialismu. Učitelé se mají co nejvíce opírat o zkušenosti a prožitky žáků z jejich školního i mimoškolního života a mají cílevědomě podporovat rozvoj jejich pracovní a společenské aktivity. Osnovy doporučují, aby učitelé užívali názorných, zajímavých a účinných způsobů výchovné práce, jako jsou besedy a rozhovory s žáky, besedy s pracovníky nejružnějších oborů, exkurze do závodů a na jiná pracoviště, návštěvy muzeí, filmových představení, výstav a jiných kulturních podniků, aby vedli žáky k soustavnému sledování a správnému hodnocení událostí, o nichž se žáci dovídají z tisku, z rozhlasového, televizního a filmového zpravodajství. Učitelé mají vést žáky k společensky cenným činnostem, např. k účasti na zvelebování školy a obce, k veřejně prospěšné práci v JZD, k péči o ochranu socialistického vlastnictví, k vzájemné pomoci, k účasti na přípravě oslav ve škole a v obci apod. Osnovy zdůrazňují, že je důležité působit nejen na rozum, ale i na cit žáků, hlavně využíváním výchovné síly umění. Doporučují, aby učitelé vytvářeli v hodinách občanské výchovy ovzduší, v němž se žáci neostýchají veřejně projevovat své názory a přicházet se svými pochybnostmi a dotazy. Výchově žáků k vzájemné kritice a sebekritice má napomáhat společné hodnocení kladů i nedostatků v životě žákovského kolektivu, jímž se má upevňovat zdravé veřejné mínění mezi žáky.

Pokud jde o vztah občanské výchovy k ostatní výchovné práci školy, nový předmět na ni navazuje a vhodně ji doplňuje, prohlubuje a sjednocuje. Témata občanské výchovy umožňují do značné míry těžit z poznatků, které si žáci přinášejí z jiných předmětů a naopak posilovat a ideově zpevňovat výchovné působení ostatních vyučujících. Jak osnovy zdůrazňují, zavedením občanské výchovy se nesnižuje význam cílevědomě morálně politické výchovy žáků v ostatních předmětech a v soustavě mimotřídní i mimoškolní výchovné práce. Občanská výchova má naopak přispívat vhodnými podněty k prohloubení výchovné práce třídního učitele, k správné motivaci společensky prospěšné činnosti žáků, k rozvíjení aktivity dětí v pionýrské organizaci. Má tak pomoci realizovat žádoucí systém socialistické výchovy, jehož základem je správné organizování života a práce žáků.

Metodické poznámky k pokusným osnovám občanské výchovy zdůrazňují veliký význam osobnosti učitele. Připomínají, že učiteli tohoto předmětu by

měli být politicky a pedagogicky zvláště vyspělí členové pedagogického kolektivu školy. Kde se projevují tyto klady u třídních učitelů, doporučuje se svěřovat občanskou výchovu těmto učitelům.

II. Poznatky z prvního roku výzkumu občanské výchovy

1. Úkol, metody a organizace výzkumu

Úkolem výzkumu v prvním roce práce podle pokusných osnov bylo, jak již naznačeno, především ověřit, zda a nakolik se nový předmět osvědčuje a zda je správně zařadit jej do učebního plánu základní všeobecně vzdělávací školy. Spolu s tím měly být získány první podklady pro posouzení správnosti jeho pojetí, jak bylo vyjádřeno v prvním znění pokusných osnov. Šlo přitom — a nemohlo tomu být v počáteční etapě ani jinak — o první orientaci, o předběžné ověření osnov jako celku. Získat takový celkový pohled na nový předmět bylo nezbytným východiskem k hlubšímu zkoumání dílčích problémů, jímž bude možno v dalších etapách výsledky předběžného výzkumu hlouběji ověřovat a zpřesňovat.

Mělo-li toto celkové ověření účelnosti i pojetí předmětu splnit vytčený cíl, bylo třeba především zajistit, aby učitelé co nejsprávněji pochopili a realizovali požadavky osnov. Proto bylo nutno společně s nimi prodiskutovat koncepci předmětu, společně s nimi promýšlet základní otázky výchovné práce podle osnov i způsoby sledování a hodnocení dosahovaných výsledků. Výzkumní pracovníci byli přitom vedeni snahou podporovat rozvoj tvořivosti a iniciativy učitelů. To bylo usnadněno tím, že ve většině výzkumných tříd byl předmět přidělen učitelům politicky i pedagogicky zkušeným (byli mezi nimi v jednom případě ředitel školy, v osmi případech zástupci ředitele, v dalších četných případech učitelé pracující ve výběrech KSČ a ROH, v rozmanitých komisích ap.). Skutečnost, že v několika třídách byl předmět naopak přidělen méně schopným vyučujícím, umožnila lépe zkoumat úlohu učitele jakožto základního činitele při realizaci úkolů nového předmětu.

Ověřit co nejlépe vhodnost nového předmětu a shromáždit podklady pro posouzení správnosti jeho pokusných osnov znamenalo také využít v prvním roce co možná součinnosti všech výzkumných dvanáctiletých v českých krajích a získat podle možnosti zprávy i o zkušenostech ze slovenských dvanáctiletých.

Ve výzkumu bylo užito zejména těchto metod:

- a) pedagogického pozorování,
- b) rozhovorů s žáky, s učiteli, s dalšími členy pedagogického kolektivu školy, s některými školními inspektory, s některými rodiči,
- c) studia školních dokumentů (záznamů o projevech žáků, plánů a příprav učitelů, sešitů žáků, třídních kronik, nástěnných novin, sbírek názorných pomůcek ap.),
- d) písemného zjištění některých morálně politických znalostí a postojů žáků z oblastí, jímž osnovy předmětu věnují pozornost (srovnávací zjištění na začátku i na konci školního roku v pokusných a kontrolních třídách),
- e) písemných zpráv učitelů o poznatcích z ověřování pokusných osnov předmětu, zčásti též zpráv ředitelů a jejich zástupců o výchovné práci školy jako celku,
- f) seminářů učitelů občanské výchovy, v nichž byly řešeny základní problémy výzkumu a prohořeny zkušenosti učitelů předmětu.

Výzkum byl ve šk. r. 1958/59 zaměřen podle plánu především na deváté a šesté ročníky. Jeho těžiště bylo na výzkumné dvanáctileté střední škole v Praze 14, kde pracovníci VÚP sledovali zejména práci s. Zd. Vrané.

Písemné zjištění některých znalostí a postojů žáků bylo provedeno na začátku a na konci školního roku ve všech pokusných třídách čtyř výzkumných dvanáctiletých (Praha, Most, Přerov, Uherský Brod), v ostatních dvanáctiletkách pouze v některých třídách (šlo o zkoumání některých dílčích otázek). Kontrolní zjištění byla provedena na školách, kde nebyla občanská výchova zavedena, a to ve čtyřech výzkumných jedenáctiletkách (Praha 5, Praha 14, Praha 15, Říčany), zčásti též na pěti dalších školách (Praha 3, Praha 16, Turnov, Bělá p. Bezd., Prostějov).

Pracovníci VÚP prohodili na počátku školního roku s učiteli pokusných tříd základní otázky nového předmětu a jeho výzkumu. Během roku prodiskutovali s učiteli hlavní problémy metodického postupu i zjišťování a hodnocení výsledků, provedli plánované rozhovory, navštívili některé schůze rodičů atd. Učitelům 6. ročníků byly poskytnuty metodické materiály, jež byly ve VÚP připraveny během šk. r. 1957/58. V průběhu roku byl dán učitelům předmětu výběr krásné i naučné literatury a jiných pramenů k jednotlivým tématům pokusných osnov.

Semináře učitelů výzkumných dvanáctiletých byly uskutečněny podle plánu v lednu a v červnu 1959. K poznání zkušeností ze slovenských dvanáctiletých přispěla hlavně účast na projednávání těchto zkušeností v semináři v Ružomberku. Významnou příležitost k získání dalších poznatků měli pracovníci VÚP při instruktážích o otázkách občanské výchovy v devátých třídách základního vzdělání, jež byly uskutečněny v r. 1959 v Praze, v Brně, v Jihlavě, v Teplicích, v Liberci, v Levoči a v Žilině.

2. Hlavní poznatky z výzkumu

Výzkum vcelku potvrdil, že občanská výchova poskytuje cenné možnosti pro posílení morálně politické výchovy žáků v devátiletce. Jak je patrné z pozorování výchovné práce učitelů, ze zkoumání změn v chování i v morálně politických názorech a postojích žáků, z písemných zpráv učitelů, ředitelů škol a jejich zástupců, z rozhovorů se členy pedagogických kolektivů, s některými rodiči aj., v rukou dobrých učitelů je předmět významným článkem v systému ideově politické a mravní výchovy žáků.

Přínos občanské výchovy potvrdili více méně všichni učitelé, jimž byl nový předmět svěřen. Také ředitelé škol, jejich zástupci, školní inspektori a jiní školští pracovníci, kteří měli příležitost práci učitelů občanské výchovy sledovat, považují její zavedení za správné a potřebné. Význam předmětu oceňují i mnozí rodiče. Svědčí o tom např. výrok, který pronesl na schůzi sdružení rodičů a přátel školy při dvanáctileté střední škole v Praze 14 jeden z otců: „Občanská výchova vychovává z mého syna dospělého člověka.“

Poměrně nejvýrazněji se projevil příznivý vliv občanské výchovy v oblasti ideově politické výchovy žáků. Výzkum v této oblasti ukázal, že nový předmět především účinně pomáhá rozvíjet zájem žáků o aktuální dění u nás i ve světě, učí je správně toto dění hodnotit a zaujímat k němu uvědomělý postoj. Ve srovnání s třídami, v nichž nebyla občanská výchova zavedena, žáci pokusných tříd na konci roku podstatně správněji chápali význam důležitých politických, hospodářských a kulturních událostí. Osvojili si návyk společně o nich diskutovat, kolektivně je hodnotit. Ve většině tříd si žáci se značným zájmem nalepovali do sešitů výstřižky z novin a časopisů o význačném dění v kraji, ve státě a v jiných zemích, o úspěších a růstu země socialismu, o významu důležitých politických a jiných výročí. V četných třídách bylo možno pozorovat, že si děti postupně stále více zvykají projevovat svůj postoj k událostem a probíraným otázkám i vhodnými

činy (např. účasti na akcích mezinárodní solidarity, pomoci na brigádách, navazováním styku s mládeží ve spřátelených zemích ap.). Projevilo se to např. na dvanáctiletce v Olomouci, kde se ukázalo, že o dobré výsledky sběru surovin ve prospěch fondu solidarity se zasloužila hlavně 6. třída, v níž byla v hodinách občanské výchovy věnována této akci zvýšená pozornost.

Nový předmět, jak se v mnohých třídách potvrdilo, významně pomáhá vést žáky k poznání základů našeho politického a hospodářského zřízení a k správnému pochopení klíčových otázek výstavby socialismu v naší vlasti. Svědčí o tom četné projevy žáků při hodnocení současného dění ve státě, při rozhovorech o tom, jak si lid u nás vládne a jak hospodaří, v diskusích o vztahu Čechů a Slováků, o úspěších sovětské vědy ap. Výzkum v této oblasti potvrdil přínos občanské výchovy k posílení výchovy žáků v duchu zásad socialistického vlastenectví a proletářského internacionalismu. I tu se projeví výsledky mimo jiné ve zvýšené účasti žáků na sběru cenných surovin a na zvelebovacích akcích. V Přerově např. dosáhli žáci 9. tř. cenného výsledku ve sběru starého železa; obstarali si sami i traktor a vlečný vůz, aby mohli sebrany šrot odvézt. Na dvanáctiletkách v Praze 14, ve Strakonících a jinde přispěly besedy s pracovníky národních věrborů k tomu, že se žáci rozhodli lépe chránit veřejný majetek. Pražští žáci např. byli velmi překvapeni, když se dověděli, že čištění Prahy 14 si vyžádá nákladu asi 40 000 Kčs za čtvrtletí, nebo když slyšeli, jaké škody působí děti, které vyhřábávají z chodníků dlažební kostky, aby tam mohli hrát kuličky. Chlapci a děvčata se nakonec rozhodli převzít do své péče parčík blízko školy a skutečně také přispěli k jeho lepšímu vzhledu.

Hodiny občanské výchovy poskytují cenné možnosti k překonávání pochybností a nesprávných názorů žáků v četných ideově politických otázkách (problematika socializace vesnice, překonávání přežitků buržoasního nacionalismu ap.). Využívat těchto možností se dařilo zvláště tam, kde učitelé soustavně seznamovali žáky se skutečnostmi našeho života a kde taktně vytvářeli ovzduší důvěry, v němž se žáci neostýchají otevřeně o všem hovořit a upřímně vyjadřovat, co si myslí. V takovém ovzduší se také dařilo, jak výzkum ukázal, utvrzovat základy vědeckého světového názoru a ateistického přesvědčení žáků. Učitelé občanské výchovy do značné míry využili předmětu k prohlubování a upevňování správných názorů žáků i k překonávání náboženských a jiných nevědeckých přežitků v jejich vědomí (např. na dvanáctiletce v Praze 14, v Přerově, v Uherském Brodě a jinde). Zároveň se projevilo, že bude vhodné v osnovách zesílit zřetel k tomuto úkolu. Při rozhovorech o otázkách vědeckého ateismu bylo možno na některých dvanáctiletkách pozorovat, že žáci, kteří se hlásí k materialistickému světovému názoru a v diskusích jej hájí, nemají vždy dostatek přesvědčivých argumentů.

V oblasti výchovy k uvědomělému osvojení základních norem komunistické morálky byl zjištěn vliv předmětu především ve vytvoření jasnějších představ o těchto normách u značné části žáků. Jisté úspěchy byly zjištěny i v oblasti mravního jednání žáků. Učitelé namnoze oceňují, že jim předmět poskytuje příležitost nejen děti uceleně seznámit se základními pravidly socialistického soužití, ale také ovlivňovat utváření jejich mravních citů, snah a ideálů a podněcovat je k správnému chování a jednání. V četných případech využili učitelé předmětu k hlubšímu rozboru kladů i nedostatků v chování žáků. Ve Strakonících např. učitel v hodině občanské výchovy projednal případ dvou chlapců, kteří se vyhnuli brigádě; jednání přispělo k tomu, že oba hoši se pak poctivě snažili o nápravu a že také jejich spolužáci si hlouběji uvědomili význam společných závazků.

Ve většině tříd hodiny občanské výchovy významně přispěly k přípravě a hodnocení rozmanitých výchovně cenných akcí a činností žáků. Výzkum potvrdil kladný vliv takových společných jednání na rozvoj iniciativy a pracovní aktivity dětí. Tak na pražské dvanáctiletce žáci před 1. májem z vlastního rozhodnutí vzorně uklidili školu a opravili školní zařízení. Chlapci a děvčata z 9. ročníku jičínské dvanáctiletky si vytkli za cíl co nejlépe splnit brigádnický úkol v zemědělství. Nezabránil jim v tom ani déšť — mladí brigádníci odmítli opustit pracoviště JZD a strhli svým příkladem i družstevníky. V mnohých třídách žáci a pionýři přispěli k ochraně úrody, veřejného osvětlení, dopravních značek a zařízení. V některých případech žáci z podnětu učitele občanské výchovy podnikli průzkum, co je kde možno užitečného vykonat, a uskutečnili pak některé zvelebovací a timurovské akce. Žáci pražské dvanáctiletky a některých jiných škol prokázali pomoc starým a nemocným lidem, věnovali pozornost malým dětem (např. jim vyrobili hračky). V Mostě vytvořily děti z 6. ročníku hlinky, které na křižovatkách dbaly o bezpečnost spolužáků z nejnižších tříd. Pionýrský oddíl této třídy byl za svou aktivní činnost vyhlášen za čestný oddíl v pionýrské organizaci mosteckého okresu.

Občanská výchova prohloubila v četných třídách výchovu žáků k uvědomělé ukázněnosti a k správnému společenskému chování. V jedné ze tříd dvanáctiletky v Písku např. přispěly rozhovory v hodinách občanské výchovy k tomu, že žáci přestali obdivovat dívku, která jim imponovala odlišným chováním a oblečením. Žáci z Mostu vzbudili pozornost občanů, když unaveni při návratu z dvoudenního výletu s náplní „50 jarních kilometrů“ ochotně uvolňovali ve vlaku místa k sezení dospělým. V části tříd bylo možno pozorovat i na konci roku v chování žáků nedostatky. Jak se ukázalo, uplatňoval se v nich do značné míry vliv neukázněných jednotlivců. Jejich špatné návyky a postoje se nedařilo vždy dosti účinně překonávat ani tam, kde se na škole pamatovalo na rozvíjení pracovní a společenské aktivity žáků. Pozorování vlivu výchovného působení učitelů předmětu na některé neukázněné jednotlivce ukázalo, že občanská výchova, která je toliko jedním z článků výchovného systému, nemůže dostatečně ovlivnit výsledky výchovné práce, neplní-li náležitě své úkoly články jiné a není-li zejména dosaženo potřebné jednoty výchovného působení školy a činitelů mimoškolní výchovy.

Poměrně výrazným přínosem občanské výchovy jsou kladné výsledky ve výchově žáků k pohotovému, aktivnímu vystupování při projednávání společných záležitostí. Besedy a rozhovory učí žáky diskutovat, aktivně přispívat k řešení problémů. Chlapci a děvčata si zvykají otevřeně projevovat své názory, ptát se na vše, co je zajímavé, vhodně vyjadřovat své pochybnosti, zdůvodňovat vyslovené názory, uznávat oprávněné námitky. Na výzkumné dvanáctiletce v Praze 14 např. uspořádali učitelé besedu o vědeckém ateismu společně pro deváté a desáté ročníky. V diskusi vystoupilo celkem 20 žáků, z toho 18 žáků z devátých tříd, kde měli hoši a děvčata příležitost učit se takto vystupovat v občanské výchově, a jen dvě dívky z desátých tříd, kde žáci takovou příležitost neměli.

*

Výsledky výchovné práce v hodinách občanské výchovy se do značné míry odrážejí ve srovnávacím zjištění některých morálně politických znalostí a postojů žáků. I když základním kritériem úspěšnosti předmětu je jeho vliv na chování a jednání žáků, je poučné zabývat se i odrazem výchovného působení občanské výchovy v jejich vědomí. Pouhé znalosti nemají zajisté velké ceny, neshodují-li se slova s činy. To však neznamená, že by nebylo důležité sledovat, na-

kolik žáci vědí, jak mají kdy jednat a proč se mají tak či onak zachovat. Výsledkem výchovného procesu musí být nejen vštípení potřebných dovedností a návyků, ale zároveň také vytvoření příslušných morálně politických představ, pojmů a názorů, vypěstování žádoucích morálně politických citů, snah a ideálů. Důležitým předpokladem cílevědomého jednání lidí v naší společnosti je schopnost správně se řídit i obecně vyjádřenými normami společensky žádoucího jednání, chápat smysl a důležitost těchto norem, být pevně přesvědčen o nutnosti důsledného jednání podle nich. K tomu všemu je potřebné mít základní znalosti o životě společnosti, o otázkách výstavby socialismu v naší vlasti, o našem zřízení, o základech vědeckého světového názoru, o pravidlech socialistického soužití. Znat a přiměřeně věku chápat základní principy života v naší společnosti je proto i jednou z významných součástí výsledků morálně politické výchovy v našem výchovném systému. Důležitost tohoto kritéria se nikterak nesnižuje tím, že je nutné hodnotit vyspělost žáků po této stránce vždy ve vztahu k jejich skutečnému chování a jednání, k utváření jejich životní praxe, která je rozhodujícím činitelem v jejich morálně politickém růstu.

Zjištění morálně politických znalostí a postojů žáků, jež bylo provedeno, jak řečeno, na začátku i na konci školního roku v pokusných i kontrolních třídách, se týkala různých oblastí morálně politického vzdělávání žáků obsažených v tématech pokusných osnov pro jednotlivé ročníky.

V 6. ročníku bylo např. sledováno, nakolik se prohloubily znalosti dětí o základních povinnostech žáka čs. školy a o tom, proč mají žáci jednat podle pravidel chování. Zjišťovaly se změny v jejich názorech na to, proč se žáci ve škole učí, proč vstupují do pionýrské organizace. Dětem byly položeny otázky, kdo se u nás nejvíce stará o to, aby se všem lidem dobře vedlo, proč se nemají rozbíjet elektrické izolátory, proč mají být lidé zdvořilí, které dobré činy mohou žáci konat. Nepřímou otázkou k poslednímu z uvedených dotazů byla výzva, aby žáci napsali, co by poradili chlapci, který se těší, že pojedje o prázdninách na venkov a přemýšlí o tom, co tam bude moci všechno dělat (zjišťovalo se, zda vedle některých naznačených zajímavých činností, jako je např. koupání, kopaná, jízda na kole, četba ap., případnou žáci i na možnost pomoci při žních, účastnit se nějaké veřejně prospěšné práce). Nepřímou se ověřovala i znalost jednoho z pravidel společenského chování (děti měly odpovědět, co by řekly, kdyby seděly ve vlaku nebo v autobuse a nějaká paní, která by u nich stála a nerada jim šlápla na nohu, by se jim omluvila, že za to nemohla — šlo o zjištění, do jaké míry uvedou, že by v takovém případě bylo správné nabídnout stojící ženě místo, popř. že ani nemělo dojít k tomu, aby paní stála a dítě sedělo).

V 7. a 8. ročnících, na něž byl výzkum ve škol. r. 1958/59 zaměřen jen zčásti, byly žákům dány kromě jiného otázky, o co vše se stará národní výbor v jejich obci a co se jeho zásluhou již změnilo, jak mohou žáci přispívat k upevňování bratrského svazku Čechů a Slováků, proč jsme rádi, že Sovětský svaz je naším přítelem a spojencem, jak mohou naši občané přispívat k obraně vlasti před jejími nepřáteli, jaký je rozdíl mezi naší lidovou armádou a armádami kapitalistických zemí aj.

V 9. ročníku měli žáci mimo jiné napsat, jak by vysvětlili cizinci, co jsou národní výbory, měli odpovědět na otázky, co si představují pod slovem socialismus, jaký je rozdíl mezi vládou u nás a v kapitalistických zemích, která práva na rozdíl od našich občanů nemají občané v kapitalistických zemích, proč lidé vstupují do komunistické strany aj. Žákům byly také položeny otázky týkající se základů vědeckého ateismu (jak vznikl svět, co soudí o názoru některých lidí, že všechno na světě

je řízeno nějakou nadpřirozenou mocí, zda podle jejich mínění náboženství lidem prospívá či nikoli).

Ve všech 6.—9. ročnících, v nichž bylo zjištění provedeno, byly kromě toho žákům položeny některé stejné otázky, aby bylo možno porovnat stupeň vyspělosti žáků v těchto ročnících, trvalost zájmů ap. (jakou práci žáci nejraději konají a proč, čím by chtěli být a proč, zda mají nějaké vzory, kterým by se chtěli podobat).

Otázky a výzvy byly zvoleny na základě výsledků orientačních zjištění, jimiž byla ověřena vhodnost i četných jiných dotazů a úkolů. Jsou určeny k výzkumu, nejde o běžné zkoušky (nevhodné použití některých z nich by např. mohlo svádět k vštěpování definic nepřiměřených věku žáků). Zkušenosti, jež byly a budou v dalším výzkumu získány, bude ovšem využito při propracovávání metod zjišťování a hodnocení výsledků výchovné práce v občanské výchově.

Z rozboru odpovědí žáků pokusných a kontrolních tříd vyplývají tyto hlavní poznatky:

Žáci pokusných tříd projevili na konci roku vcelku větší poučenost o zkoumaných ideově politických a morálních otázkách. Jejich odpovědi ve srovnání s žáky kontrolních tříd jsou na konci roku vcelku ujasněnější, výstižnější, obráží se v nich konkrétnější znalost daných otázek. Mnohé odpovědi výrazně svědčí o vlivu předmětu na formování mravních představ, názorů a postojů dětí, na utváření základů vědeckého světového názoru a ateistického přesvědčení žáků.

Tak v 6. ročníku projevily děti na konci roku vcelku větší obeznámenost se základními povinnostmi žáků. Správněji odpověděly, proč je třeba se učit, lépe motivovaly vstup do pionýrské organizace, podstatně lépe vysvětlily, kdo se u nás nejvíce stará o to, aby se všem lidem dobře vedlo, vyspěleji reagovaly na další dotazy a výzvy. Např. na otázku, proč se nemají rozbíjet elektrické izolátory, ubylo odpovědí, že se to nesmí dělat, protože by žáci byli potrestáni, protože by jim mohl spadnout kámen na hlavu, protože by je elektrické dráty mohly zabít, protože by je chytil příslušník VB apod., děti namnoze lépe postihly, že jde o socialistické vlastnictví, které je třeba chránit v zájmu nás všech. V pokusných třídách, v nichž byly odpovědi žáků podrobeny hlubšímu rozboru (Praha 14, Most, Přerov, Uh. Brod), bylo možno pozorovat podstatný pokrok v odpovědi na tuto otázku celkem u 45,9 % žáků, v kontrolních třídách, kde nebyla občanská výchova zavedena (Praha 5, Praha 13, Praha 15, Říčany), celkem jen u 24,2 % žáků.

K výraznému zkvalitnění odpovědí na otázky písemného zjištění došlo v 6. ročníku pražské dvanáctiletky (uč. Zd. Vraná). Tak na otázku, proč se žáci učí, odpovědělo v této třídě na konci roku správněji 82,3 % žáků, v kontrolních třídách (Praha 5, Praha 13, Praha 15, Říčany) jen 44,8 %, 25,7 %, 42,8 % a 35,2 % žáků. Otázku, proč chlapci a děvčata vstupují do pionýrské organizace, zodpovědělo na konci roku poučeněji a s event. vyjádřením vlastního stanoviska v pokusné třídě 85,8 % žáků, v kontrolních třídách jen 24,4 %, 14,2 %, 50,0 % a 45,6 % žáků. Podobné rozdíly byly zjištěny i u dalších odpovědí, např. proč se nemají rozbíjet izolátory elektrického vedení (Praha 76,7 %, — ostatní školy 44,8 %, 17,1 %, 42,8 %, 30,6 %), u zjištění, jež se týkalo nabídnutí místa stojící paní ve vlaku nebo v autobuse (44,1 % — 27,5 % 27,7 % 14,2 %, 27,5 %). Na otázku, co by děti řekly omlouvající se stojící ženě, reagovali v pokusné třídě žáci v podstatně větším počtu v tom smyslu, že by se to ani nemohlo stát, protože by nabídli paní místo ihned, jakmile by nastoupila.

Také v 7. a 8. ročnících odpovědi žáků pokusných tříd jsou vcelku výstižnější a bohatší. Obráží se v nich výrazně poznatky a zkušenosti, které si děti během

roku osvojily v besedách, při exkurzích i vlastním pozorováním skutečností našeho života. Žáci projevují větší zaměřenost k problémům obce a kraje i zvýšený zájem o konkrétní budovatelské úkoly.

Poměrně nejpodrobněji byly zkoumány výsledky zjištění morálně politických znalostí a postojů v 9. ročníku (vzhledem k tomu, že v devátých třídách základního vzdělání byla zavedena občanská výchova již od začátku šk. r. 1959/60, bylo třeba věnovat tomuto ročníku zvýšenou pozornost). Rozbor odpovědí na začátku roku ukázal, že žáci mají určité vědomosti z ústavy, které jim umožňují odpovědět dosti poučeně na některé otázky. Přesto se na konci roku projeví opět významné rozdíly v pokusných a kontrolních třídách.

Tak na otázku, co jsou národní výbory a oč se starají, odpovědělo v pokusných třídách (Praha 14, Most, Přerov, Uherský Brod) správněji a výstižněji celkem 68,3 % žáků, v kontrolních třídách (Praha 5, Praha 13, Praha 15, Říčany) jen 30,4 % žáků, v odpovědích na otázku, co si žáci představují pod slovem socialismus, objevily se na konci šk. roku v pokusných třídách lepší výsledky u 61,1 % žáků, v kontrolních třídách u 44,5 % žáků, na dotaz, proč lidé vstupují do komunistické strany, projevilo v závěru roku ujasněnější názory (popř. zčásti i vlastní postoj) v pokusných třídách 54,7 % žáků, v kontrolních třídách 28,2 % žáků. Výrazné zlepšení bylo zjištěno v pokusné třídě dvanáctiletky v Mostě (uč. L. Vlasák), kde na tyto otázky odpovědělo na konci roku podstatně správněji 93,5 %, 83,8 % a 83,8 % žáků. V odpovědích je opět patrný příznivý vliv poznatků a zkušeností žáků z besed a exkurzí.

Jistým ověřením pokroku ve vědomí žáků 9. tříd, pokud jde o jejich poučenost o morálních a charakterových rysech socialistického člověka, jsou jejich odpovědi na otázku, kterých vlastností si u lidí nejvíce váží. I když lze konstatovat relativně příznivější výsledky v pokusných třídách (zlepšení celkem u 22,2 % žáků, v kontrolních třídách u 9,8 % žáků), kvalitativní rozbor materiálu svědčí o tom, že se této problematice nevěnovala v hodinách občanské výchovy v 9. ročníku dostatečná pozornost. Potvrzují to i odpovědi na otázku, zda mají žáci některé mravní vzory, kterým by se chtěli podobat, a v čem by jim chtěli být podobní. Třebaže také zde se objevily četné příznivé změny (v pokusných třídách u 34,9 % žáků, v kontrolních třídách u 26,8 % žáků), obsah odpovědí nasvědčuje tomu, že bude správné posílit v 9. ročníku výchovu žáků k uvědomělému osvojení základních norem komunistické mravnosti (v upravených osnovách pro šk. r. 1959/60 je na to již zčásti pamatováno).

Pozornosti si zaslouží též odpovědi žáků na otázky, které měly přispět k ověření vlivu občanské výchovy na utváření základů vědeckého světového názoru a ateistického přesvědčení žáků. Také v této oblasti lze vcelku pozorovat příznivější výsledky v pokusných třídách: na otázku o vzniku země odpovědělo v nich na konci roku správněji 46,1 % žáků, v kontrolních třídách 21,7 % žáků, na otázku, zda je správné mínění některých lidí, že všechno na světě je řízeno nějakou nadpřirozenou mocí, se objevil pokrok u 42,8 % žáků (v kontrolních třídách u 17,3 % žáků), na otázku, zda náboženství lidem prospívá či nikoli, se zvýšilo pochopení věci u 39,6 % žáků (v kontrolních třídách u 26,1 % žáků).

Při hodnocení výsledků v této oblasti je ovšem třeba mít na mysli, že úkol překonávat náboženské přežitky ve vědomí žáků je vzhledem k rozdílné religiozitě obyvatelstva na některých školách obtížnější, v jiných méně obtížný. Poměrně příznivou situaci měli učitelé na dvanáctiletkách v Praze 14, v Mostě a v Jičíně, s mnohými obtížemi se naproti tomu setkávali v některých třídách dvanáctiletěk v Uherském Brodě, v Olomouci a v Opavě. Tak v Uherském Brodě přes značnou

pozornost, kterou těmto otázkám škola věnovala, objevovaly se ještě i na konci roku nerozhodné, neujasněné a nábožensky zaměřené odpovědi (. . . nejsem dosud přesvědčená; . . . svět vznikl pozvolným vývojem, základ však nevznikl sám; . . . svět vznikl podle přírodních zákonů, ale vesmír nelze dosud vysvětlit; . . . náboženství lidem prospívá, církev by se však měla zabývat vědou). Podobně tomu bylo např. u části žáků v Olomouci (. . . někteří lidé soudí, že zákony vytváří Bůh, tato otázka však není ještě dostatečně vědecky podložena a proto nevím, jestli mám v Boha věřit nebo nevěřit; . . . náboženství může prospívat, lidé mají pevnější vůli, protože si říkají, že to dělají s pomocí boží; . . . náboženství prospívá, protože věřící lidé nekradou, nelžou, mají se rádi ap.).

Rozbor odpovědí na uvedené tři otázky vcelku ukazuje, že bude třeba věnovat této problematice větší a systematictější pozornost. Kde se jí učitelé při různých příležitostech vhodně zabývali, lze konstatovat přes mnohé ještě nedostatky cenné úspěchy. Kladně se např. odrazila v odpovědích žáků zmíněná již beseda, kterou uspořádali v Praze 14. Četné příznivé změny bylo možno pozorovat např. i v Uherském Brodě (žák na začátku roku např. píše, že není dosud jisté, zda se náboženství mylí, na konci roku je označuje za výmysl lidí, jiný takový žák na konci roku uvádí, že si nedovede představit atomový věk s pánem bohem ap.). I když utváření ateistického přesvědčení žáků zdaleka nezáleží a nemůže záležet jen na občanské výchově, bude na místě účinněji využít cenných možností předmětu na tomto úseku.

Poučné poznatky přinesly odpovědi žáků na otázku, která se vztahovala k volbě příštího povolání (čím by chtěli být a proč). Odpovědi svědčí o tom, že škola zůstává této problematice dosud hodně dlužna. Žáci se nedostatečně orientují k povoláním významným pro hospodářský rozvoj státu, v mnohých odpovědích se výrazně obráží staré myšlení rodičů. Zjištění svědčí o bezradnosti veliké části žáků, o nahodilosti a měnlivosti jejich zájmů, o značné živelnosti výchovné práce na tomto úseku. Chlapci a děvčata např. jen zčásti setrvávají u přání, která vyjádřili na začátku roku, odůvodnění je namnoze rozpačité, často dětsky naivní, romantické, nebo i chybí. I na tomto úseku bude nutno, jak zjištění ukazuje, výchovnou práci školy prohloubit a využít přitom zejména také občanské výchovy. Že je to možné a účelné, prokazuje celkově příznivější obraz ve třídách, kde učitelé občanské výchovy věnovali této problematice poměrně více pozornosti (lépe zaměřené zájmy, správnější motivace volby — žáci např. píší o tom, že chtějí ve zvoleném povolání pomáhat republice, že chtějí pracovat ve prospěch všech lidí, že se budou snažit, aby ve zvoleném oboru pomohli zlepšit metody práce apod.).

Provedené písemné zjištění některých morálně politických znalostí a postojů umožnilo alespoň do jisté míry nahlédnout do vědomí žáků a posoudit účinnost výchovné práce učitelů občanské výchovy v některých úsecích. Je třeba ovšem mít na mysli, že obraz, který o žácích poskytují jejich odpovědi, není vždy v náležitém souladu s jejich skutečným smýšlením a ne odpovídá často jejich chování a jednání. U některých žáků bylo např. zjištěno, že jejich odpovědi týkající se náboženství nebyly na začátku roku zcela upřímné, žáci se snažili utajit, že nejsou s touto otázkou dosud vyrovnáni; je možno hodnotit jako jistý výchovný úspěch, že vlivem besed a rozhovorů v občanské výchově, jak sami uvedli, na konci roku otevřeně sdělili, co si skutečně myslí. Vcelku lze říci, že výrazný pokrok se hromadně projevil především ve třídách, kde byli žáci v hodinách občanské výchovy i mimo ně zároveň prakticky vedeni k správnému jednání a kde se jejich mo-

rálně politická aktivita výrazně rozvíjela a projevovala. Bude na místě věnovat zkoumání těchto otázek v dalších etapách výzkumu soustavnou pozornost a jít přitom do větší hloubky, než to bylo možné v prvním roce výzkumu nového předmětu.

Rozbor odpovědí žáků upozornil na některá vážná nebezpečí a úskalí výchovně vzdělávací práce v občanské výchově. Jde zejména o přeceňování možností žáků, jež se projevuje v nedostatečném ujasňování pojmů, v příliš abstraktním vysvětlování ideově politických a morálních otázek, v předčasném a nepřiměřeném zobecňování, jemuž se nedostává opory v konkrétních poznatcích a zkušenostech žáků (viz pak např. odpovědi, jako „svět není řízen žádnou nadpřirozenou mocí, ale vládou a národními výbory“, „zásluhou národního výboru se u nás nic nezměnilo“ ap.). V odpovědích žáků některých tříd se obráží sklon učitele k užívání fráží, k planému moralizování.

*

Nedostatky v práci učitelů podstatně snižují účinnost předmětu. V části pokusných tříd, kde učitelé nebyli na výši úkolu, popř. kde chyběly i další předpoklady k dosažení úspěšných výsledků (zejména náležitá péče všech členů pedagogického kolektivu o řešení společných výchovných úkolů), byl přínos občanské výchovy málo výrazný. Projevil se sice i v těchto případech v částečném splnění naukového úkolu předmětu, málo zřetelně však v utváření žádoucích morálně politických postojů žáků, v ovlivnění jejich citů a snah, v jejich jednání. Jak výzkum výrazně potvrdil, úspěšnost výchovné práce v novém předmětu záleží především na učiteli, na jeho politické a morální vyspělosti, na jeho životních zkušenostech, na jeho pedagogických kvalitách.

Příznivé výsledky byly pozorovány především ve třídách, kde učitelé postupovali ve smyslu úvodních a metodických poznámek k pokusným osnovám. Kladné výsledky v těchto třídách nasvědčují tomu, že je možno vcelku přijmout za základ pojetí předmětu vyjádřené v jeho pokusných osnovách.

Pokud jde o obsah osnov, úspěšní učitelé se v podstatě vyrovnali se všemi tématy. Považují je za vhodně volená a splnitelná. Zkoumání jejich praxe potvrzuje správnost rámcového vymezení témat. Platí to ovšem pro učitele, kteří jim dovedou dát správnou náplň. Tvořiví učitelé účinně využívají možností, které jim osnovy poskytují. Zaměřují se na menší počet jevů, přičemž se snaží osvětlovat je z různých stran a co nejplněji jich výchovně využívat.

Také doporučené metody, formy a prostředky výchovné práce se podle zjištění výzkumných pracovníků i podle mínění učitelů vcelku osvědčují. Dobré výsledky lze pozorovat především u učitelů, kteří ve shodě s pokyny úvodních i metodických poznámek opírají slovní působení o zkušenosti a poznatky žáků z ostatních předmětů, z mimotřídní práce, ze života a činnosti v pionýrské organizaci, v družině, v rodině, z četby, z filmových a divadelních představení, z poslechu rozhlasu, z televize apod., a vhodně tyto zkušenosti a poznatky prohlubují a sjednocují. Jak se ukázalo, osvědčuje se pokyn, aby učitelé promyšleně využívali besed a rozhovorů, aby konali exkurze na rozmanitá pracoviště, aby se opírali o nejrůznější názorný materiál, zvláště také regionální, aby využívali výňatků z krásné literatury, časopisů, sborníků atd.

Učitelé pokusných tříd, v nichž byly zjištěny výrazné úspěchy, uskutečnili během roku s dobrými výsledky vcelku značný počet exkurzí. Navštívili četné závody, národní výbory, agitační střediska, soudy, dopravní, zdravotnická, osvětová a jiná zařízení. Žáci tak namnoze blíže poznali své patronátní závody,

hlouběji se seznámili s problémy našeho hospodářství. Dětem pražské dvanáctiletky např. mnoho dala návštěva stavenišť, kde konají výrobní praxi jejich starší spolužáci, v Uherském Brodě přinesla cenné výsledky návštěva JZD v Újezdci u Luhačovic, v Mostě zapůsobila na žáky návštěva dolu Obránců míru (tím více, že to bylo u příležitosti odevzdání Rudého praporu vlády a ÚRO jeho pracovníkům). Učitelé uspořádali četné zdařilé besedy s dělníky, s inženýry a jinými odborníky nejrůznějších odvětví výroby, s družstevníky, s traktoristy, s pracovníky národních výborů, s funkcionáři KSČ, NF, ROH, SČSP, ČSM, s představiteli uličních výborů, s poslanci, s vojáky, s pracovníky veřejné bezpečnosti, se soudci, s bývalými žáky školy, s účastníky mezinárodních setkání mládeže, s pamětníky revolučních bojů pracujícího lidu aj. Výrazné dojmy si žáci odnesli z návštěvy muzeí, výstav a jiných kulturních podniků, ze společných návštěv filmů (např. filmu Akce Teutonský meč). Učitelé využili do značné míry exkurzí pořádaných jinými učiteli, pionýrskou organizací a dalšími činiteli mimoškolní výchovy žáků.

Mnohé z besed a exkurzí na žáky účinně zapůsobily. Tak např. v Opavě hovořil k žákům o těžkých bojích při osvobození města a okolí major čs. armády, člen tankové brigády, který se těchto bojů zúčastnil. Žáci sledovali s velikým zájmem vyprávění o bojových operacích. Tím více pak na ně zapůsobilo, když při projíždce autobusem po stopách bojů, k níž je jejich host pozval, měli příležitost poznat ještě také vše na místě. Nebylo divu, že byli hluboce vzrušeni, když se takovýmto způsobem dovídali o těžkých obětech, jež si osvobození jejich města a okolí vyžádalo, že s úctou, láskou a vděčností vzpomínali na padlé hrdiny u jejich hrobů, že pak ještě pečlivěji než dříve jejich hroby a památníky chránili a ošetřovali.

Úspěšní učitelé věnovali na základě doporučení metodických poznámek značnou pozornost rozvíjení morálně politické aktivity žáků. Výzkum plně potvrdil důležitost tohoto doporučení. Rozvíjení pracovní a společenské aktivity dětí je zárukou, že občanská výchova neupadne do pouhého poučování, že se vyhne úskalí verbalismu, intelektualismu a moralizování, jemuž se někteří učitelé přece jen nedovedli ubránit. Srovnání jejich práce s prací úspěšnějších učitelů právě ukazuje, jak je důležité využívat v hodinách předmětu poznatků, zkušeností a prožitků žáků z jejich rozmanitých výchovně významných činností a naopak cílevědomě přispívat k tomu, aby žáci takových zkušeností dále nabývali. Ať to byla veřejně prospěšná práce, vzájemná pomoc, pomoc starým a nemocným lidem, péče o malé děti, navazování družby se slovenskými školami, se sovětskými pionýry i s přáteli v jiných zemích, účast na přípravě besed, exkurzí, oslav, péče o nástěnné noviny, příprava relací pro školní rozhlas, pomoc v agitační práci, rozmanitá vystoupení žáků v závodě, účast na akcích mezinárodní solidarity nebo jiné podobné akce a činnosti, vše to ve svém souhrnu mělo vcelku příznivý odraz ve výchovně vzdělávací práci v předmětu. Dobře prováděná výchovná práce v občanské výchově pomáhala žákům promýšlet nové perspektivy a úkoly, rozmnožovala příležitosti, kdy se žáci mohli učit kolektivně projednávat a hodnotit společné akce, kdy mohli prožívat uspokojení z dosažených úspěchů.

Společná činnost žáků, jak se v nejednom případě potvrdilo, je také základem utváření správných vztahů mezi žáky, základem jejich výchovy k ukázněnému respektování pravidel socialistického soužití. K té přispívalo též hodnocení kladů i nedostatků v žákovském kolektivu, které učitelé uskutečňovali zpravidla na konci každého čtvrtletí.

Při rozvíjení aktivity žáků učitelé s prospěchem spolupracovali s třídními učiteli, s pionýrskými vedoucími, s rodiči a jinými činiteli (např. v Uherském Brodě učitelé občanské výchovy společně s třídními učiteli a skupinou vedoucí

vypracovali výchovný plán, který značně usnadnil jejich vzájemnou součinnost). Přispívali k prohloubení výchovné práce na škole i tím, že pomáhali hodnotit její výsledky. Občanská výchova tak byla v četných třídách cennou oporou uskutečňování systému socialistické výchovy žáků.

Jedním ze zvláště výrazných kladů občanské výchovy při správném uskutečňování úkolů osnov je její zaměření k současnému životu a jeho potřebám. Všude tam, kde učitelé vycházeli z toho, čím obec, kraj, země žije, kde pohotově reagovali na vše významné, o čem se žáci dovídali z tisku, z rozhlasu, z televize a od rodičů, kde vhodně navazovali na vše aktuální a důležité, co žáci poznávali v besedách, při exkurzích ap., bylo patrné, že předmět je živým článkem systému výchovné práce školy. Občanská výchova takto uskutečňovaná pomáhá překonávat odtržení školy od aktuálního dění, od naléhavých otázek naší společnosti a samotných žáků. Otvírá okna školy životu, učí žáky rozumět dnešku i potřebám zítřka.

Úspěšně prováděná výchovná práce v občanské výchově ovlivňuje, jak se ukázalo, do jisté míry i rodinu. Pomáhá zvyšovat zájem rodičů o morálně politický vývoj dětí a nepřímo působí na smýšlení a jednání dospělých členů rodiny. V mnohých rodinách se zvýšil zájem o denní tisk a o rozhlasové zpravodajství. Zavedení občanské výchovy v některých případech příznivě posoudili i pracovníci závodů, národních výborů aj., zejména když poznali, jak žáci začínají projevovat o jejich práci zájem, lépe ji oceňují, více si jí váží. Zajímavé náměty i způsoby práce, otevřené diskuse, společné projednávání a řešení úkolů, to vše vedlo k tomu, že také sami žáci měli ve většině tříd živý, aktivní vztah k předmětu.

Práce učitelů občanské výchovy se v prvním roce výzkumu pochopitelně setkávala s mnohými obtížemi. Vyplývaly především z toho, že pojetí předmětu klade na učitele značné nároky. Vyžaduje od něho, aby pečlivě promýšlel obsah a metody práce, aby pohotově reagoval na aktuální události, aby měl rozhled po literatuře, aby byl v častém styku s ostatními učiteli. Značné obtíže se projevují v tom, že učitelé nemají vždy přístup k doporučené literatuře. Potíže činil mnohde i nedostatek času na exkurze a jiné akce uskutečňované mimo vyučování. Těžkosti působila v prvním roce také otázka klasifikace.

Přes těžkosti a nedostatky, jež se v prvním roce projevíly a které se patrně objeví ještě výrazněji při masovém zavedení předmětu, kdy nebudou všude tak příznivé podmínky jako ve většině pokusných tříd výzkumných dvanáctiletěk, lze uzavřít zjištěním, že je nepochybně účelné zavést předmět do 6.—9. ročníku devítiletky. Bude ovšem velmi potřebné řešit pohotově všechny základní otázky teorie i praxe nového předmětu a zajistit co možná rychlé využití výtěžků této práce na školách.

*

Poznatky získané ověřováním pokusných osnov vedly k některým úpravám jejich obsahu.

V 6. ročníku se ukázalo účelné zaměnit pořadí témat. Vyhovělo se tak oprávněným připomínkám, které doporučovaly přiřadit téma o společenském chování k tématům o základních povinnostech žáků o žakovském a pionýrském kolektivu. Přesunutím tématu o účasti našeho hdu na zvelebování vlasti do posledního čtvrtletí se učitelům umožnilo bohatěji realizovat podněty z občanské výchovy ve veřejně prospěšné práci žáků.

V 7. ročníku rovněž došlo k přesunu témat (téma o SSSR, které se ve šk. r. 1958/59 probíralo až jako třetí, bylo přearazeno do období oslav Měsíce čs.-sovětského přátelství).

V 8. ročníku nebylo lze nadále počítat s tématem o Československém svazu mládeže (vzhledem k posunutí věkové hranice pro vstup do ČSM, k němuž došlo během šk. r. 1958/59). Místo něho bylo na základě poznatků z výzkumu přeřazeno do tohoto ročníku z deváté třídy téma o základních právech a povinnostech občanů. Zkušenost ukázala, že tohoto tématu je možné do značné míry využít k posílení správného utváření vztahu žáků k práci a k socialistickému vlastnictví, a to zejména právě ve spojení s vysvětlováním otázek výstavby socialistického hospodářství a s hodnocením zkušeností žáků z práce v dílnách, na školních pozemcích, na brigádách ap.

Do osnovy 9. ročníku bylo na základě získaných zkušeností vloženo nové téma Mládež po boku pracujících ve výstavbě socialistického hospodářství v naší vlasti a bylo do ní přeřazeno téma o ČSM z 8. ročníku. Téma o KSČ bylo rozvedeno tak, aby se posílila vědecko-ateistická výchova žáků a jejich výchova k osvojení základů komunistické morálky. Úpravy vycházely z poznání, že v závěrečném ročníku devítiletky je nejvíce zapotřebí a také již možné do jisté míry ucelit, prohloubit a zobecnit poznatky žáků významné pro utváření základů vědeckého světového názoru a socialistického morálního přesvědčení.

3. Hlavní úkoly a problémy

V metodických poznámkách k osnovám byla na základě zkušeností z výzkumu zvýrazněna zásada, že vysvětlování otázek v občanské výchově má být žákům plně přiměřené, co možná zajímavé a poutavé.

Základním úkolem, jak výzkum ukázal, je dále prověřovat, zda vymezení úkolů a obsahu předmětu odpovídá co nejsprávněji potřebám a požadavkům naší společnosti i věkovým zvláštnostem žáků. Přitom je nutno sledovat jak problematiku utváření žádoucího poznatkového systému, tak i otázky rozvíjení morálně politických citů, snah a ideálů žáků. Je třeba ověřovat, zda osnovy dostatečně pamatují na upevňování základů vědeckého světového názoru žáků, na jejich morální výchovu, na prohlubování jejich výchovy k socialistickému vlastenectví a proletářskému internacionalismu, na jejich přípravu k uvědomělé správě státu a k uskutečňování principů socialistické demokracie.

Jedním z významných problémů teorie osnov občanské výchovy je otázka, jak nejvhodněji seznamovat žáky s normami komunistické morálky. Nutnost ujasňovat žákům tyto normy soustavně a tak, aby bylo dbáno zásady spojení teorie s praxí, mluví pro řešení, aby se na tyto otázky pamatovalo v účelném rozvržení ve všech ročnících. Na druhé straně je nezbytné osvětlit žákům soustavu těchto norem také co možná v její úplnosti a s náležitým zdůvodněním, což je nepochybně nejvhodnější v nejvyšším ročníku, kdy jsou žáci devítiletky pro tento úkol nejzralejší. Správné řešení bude patrně oba zřetele účelně spojovat.

V obsahu osnov občanské výchovy se uplatňují v podstatě tři složky: předem vymezená témata, objasňování aktuálního dění, výchovné využívání významných výročí. Bude potřebné hledat správné vyvážení a sepětí těchto tří složek. Problémem je zvláště zjištění optimální míry probírání a hodnocení významných aktualit (u mnohých učitelů lze pozorovat sklon k jejich podrobnému rozebírání na úkor témat, někteří naopak aktuality opomíjejí).

Důležitým úkolem teoretického zpracování základních otázek předmětu je zkoumání problematiky správného spojování metod slovního působení s organizováním aktivity žáků, které má, jak již bylo zdůrazněno, při utváření jejich morálně politických kvalit zásadní význam. Základním východiskem tu je

známá směrnice Leninova, podle níž se má mládež učit komunismu tak, „aby každý den, v kterékoli vesnici, v kterémkoli městě řešila prakticky ten nebo onen úkol společné práce, i ten sebenepatrnější, i ten nejprostší“ (O mládeži, MF 1958, str. 174). Ve správném uplatňování této směrnice je záruka, že se bude dařit využívat předmětu při výchově žáků k žádoucí uvědomělosti tak, aby nedocházelo k neblahému rozpcru mezi jejich vědomím a jednáním, aby předmět přispíval k správnému usměrňování životní praxe žáků.

Významným úkolem je hlubší zkoumání, jak do výchovné práce v občanské výchově co nejsprávněji začlenit žádoucí systém podnětů k výchovně cenným činnostem žakovského kolektivu. Působení školy tu pochopitelně nemůže být živelné, jejím úkolem je vnášet do výchovného procesu žádoucí cílevědomost a záměrnost, uplatňovat makarenkovskou perspektivnost v kolektivním snažení žáků. Za nových podmínek, které se vytvářejí uskutečňováním požadavku spojení školy se životem, může občanská výchova významně přispívat zejména k tomu, aby si žáci stále více ujasňovali smysl a význam všech pracovních a společenských činností, kterých se účastní. Ve spojení se zkoumáním těchto otázek bude nutno zjišťovat, s jakými výsledky a zkušenostmi učitelé občanské výchovy pomáhají sjednocovat a dovršovat výchovně vzdělávací působení pedagogického kolektivu školy v oblasti morálně politické výchovy, jak spolupracují s třídními učiteli žáků, s vedoucími PO, s rodiči a jinými výchovnými činiteli, jak se opírají o projednávání výchovných otázek ve stranické a odborové organizaci, jak přispívají k realizaci systému morálně politické výchovy žáků.

Při propracovávání metodiky besed o morálně politických otázkách připadá důležité místo problematice využití umění. Bude nutno studovat praxi učitelů, kteří s úspěchem obohacují své vyprávění četbou ukázek z beletrie, vhodně seznamují žáky s mravními vzory z řad dospělých i mládeže, dovedně využívají poznatků i zážitků žáků z divadelních a filmových představení, z rozhlasových a televizních relací atd., a těžít z těchto zkušeností pro zlepšení práce všech ostatních učitelů.

Předpokladem účinného zkoumání všech těchto otázek je propracování metod zjišťování a hodnocení výsledků výchovné práce v této oblasti. To usnadní sledovat morálně politický růst žáků vlivem výchovného působení předmětu. Zároveň to umožní lépe odpovědět na otázku, jak žáky v občanské výchově nejvhodněji hodnotit (podle výnosu MŠK z listopadu 1959 se žáci neklasifikují známkou, učitelé však mají výsledky výchovné práce v občanské výchově soustavně sledovat i hodnotit, získaných poznatků se pak má využívat k hlubšímu poznání žáků i k zlepšení výchovné práce školy).

*

Základním úkolem při zajišťování úspěšné výchovné práce v občanské výchově je pečovat o správný výběr a dobrou přípravu učitelů pro tento nový předmět. Opomíjet požadavek dobrého kádrového obsazení občanské výchovy a náležité péče o přípravu učitelů pro plnění jejích úkolů by mohlo vážně ohrozit rozvoj metodické práce na tomto úseku, neboť neúspěchy méně zkušených učitelů by mohly vést ke vzniku nesprávných představ o novém předmětu.

Vážné pozornosti si zalouží otázka učebnic, pomocných knih, příruček, metodické literatury, názorných a jiných pomůcek.

Pokud jde o učebnice, občanská výchova má zajisté výrazné naukové jádro, které by se dalo zpracovat v učebnicích. Zatím se však nejvíla potřeba je vypracovat. Je nebezpečí, že by tak předmět mohl při nedosti promyšlené a méně dovedné

výchovné práci učitele sklouznout v pouhé vysvětlování pojmů, jež by snadno vedlo k memorování textů a nezasahovalo by hlouběji citovou a volní stránku žáků. Takové jednostranné pojetí předmětu by se mohlo rozšířit tím spíše, že na školách je značně vžité toto úzce didaktizující pojetí z bývalé občanské nauky a z předmětu ústava. Úkol tvořivě rozpracovávat témata podle potřeb a podmínek třídy, citlivě navazovat na morálně politické zkušenosti žáků, vhodně usměrňovat jejich názory a postoje, pohotově reagovat na současné dění ve státě, v obci, ve škole, rozvíjet aktivitu žáků při plnění konkrétních úkolů vyplývajících z prostředí, to vše není možné dostatečně postihnout v učebnici. Přesto je třeba uvažovat o vypracování učebnic, resp. pomocných knih pro žáky. Mohly by obsahovat základní vědomosti vytčené v osnově předmětu (zvláště také výklad o základních normách socialistické morálky), soubor výchovných textů z umělecké i naučné literatury a další materiály, které by směřovaly k prohloubení morálně politické výchovy žáků.

Na pomoc učitelům je třeba připravit metodickou příručku, v níž by byly objasněny základní otázky metodiky předmětu, a výběr materiálů (vhodných textů z literatury, statistik, diagramů, výňatků z dokumentů apod.). Základní výběr výňatků z krásné literatury a některých jiných materiálů, který VÚP dal učitelům k dispozici, bude nutno dále propracovávat. Je také žádoucí shromažďovat a analyzovat zkušenosti vynikajících učitelů předmětu a zpracovávat je v metodických statích a článcích.

Pokud jde o školení a instruktáže učitelů, bude vhodné provádět je co možná tak, aby se plně využívalo zkušeností vynikajících učitelů předmětu a aby účastníci byli vedeni k tvořivému promýšlení otázek jeho metodiky. Vážnou pozornost bude třeba věnovat přípravě budoucích učitelů občanské výchovy v pedagogických institutech.

*

Pozornosti si konečně zaslouží otázka, zda postačí omezit se na zavedení občanské výchovy v 6.—9. ročníku základní devítileté školy. Mnozí naši pedagogičtí pracovníci, jak známo, doporučují, aby byl obdobný předmět zaveden i do škol 2. cyklu. Poukazují na jeho závažné úkoly na vyšším stupni, dovolávají se kladných zkušeností ze zemí socialistického tábora, kde se na prohloubení morálně politické výchovy starších žáků tímto způsobem již pamatuje. Výzkum v 6.—9. ročníku dvanáctiletých středních škol nasvědčuje tomu, že jde o požadavek správný a plně oprávněný. K hlasům teoretických pracovníků se připojují i učitelé občanské výchovy z výzkumných dvanáctiletěk, podle jejichž jednomyslného mínění by začlenění obdobného předmětu do učebního plánu škol 2. cyklu mohlo významně posílit ideově politickou a morální výchovu žáků v těchto školách.

†

Literatura

- Dokumenty o škole a výchově, zvláště usnesení ÚV KSČ z 23. dubna 1959 *O těsném spojení školy se životem a o dalším rozvoji výchovy a vzdělání v Československu*, ÚV KSČ, Praha 1959.
- Osnovy předmětu občanská výchova (občanská nauka a výchova, občanská nauka, politická výchova) v čs. školách* od r. 1922.
- O. Chlup, J. Hendrich, E. Lippert, K. Spalová: *Občanská nauka a mravouka*, Příspěvek Čs. pedagogického ústavu J. A. Komenského k otázce zavedení těchto předmětů do našich škol, nákl. Čs. ped. ústavu J. A. Komenského, Praha 1922.

- M. Skořepa: *Příručka občanské nauky a výchovy pro školy občanské a vyšší stupeň škol obecných*, St. nakl., Praha 1923.
- Časopis pro občanskou nauku a výchovu, roč. I.—XV.
- Politická výchova (později Občanská výchova, Společenské nauky ve škole, Společenské vědy ve škole), roč. I.—VIII., zvláště příspěvky k pojetí občanské výchovy (nauky), mj. O. Chlup: *K politické výchově mládeže* (roč. I, č. 1, str. 3), Z. Nejedlý: *O politické výchově a národní tradici* (roč. I, č. 4, str. 1—3), K. Angelis: *Mravní výchova v nových osnovách* (roč. II, č. 5, str. 1—3), B. Kujal: *Třetí rok občanské výchovy na školách* (roč. III, č. 2, str. 34—36), K. Angelis: *Společenské nauky v nových osnovách* (roč. IV, č. 1, str. 2—5), A. Dostál: *Metodické problémy občanské nauky* (roč. IV, č. 3, str. 108—109), F. Výborný: *Občanská nauka ve šk. r. 1950/51* (roč. VI, č. 1, str. 17—18), K. Galla: *Nové pojetí předmětu občanské nauky na střední škole* (roč. VII, č. 9, str. 404—406), A. M. Dostál: *Poznámky k přípravě učitele na občanskou nauku ve šk. r. 1953—1954* (roč. VIII, č. 6, str. 247—249).
- Učitel'ské noviny, roč. VIII (diskuse „Zavést či nezavést?“).
- Tvorba, roč. XXII, č. 36, 38, 39, 43, roč. XXIII, č. 9, roč. XXIV, č. 16, 29, 38 (diskuse o zavedení předmětu, o otázkách mravního poučování).
- F. Výborný: *O plánovitější výchovou práci v třídnických hodinách* (poznatky z výzkumu), Sborník o práci třídních učitelů 6.—8. post. ročníků, KPÚ Praha a Městský výbor svazu zaměstnanců školství a vědeckých ústavů, Praha 1958, str. 99—112.
- F. Frendlovský: *Ateistická a mravní výchova — součást výchovy k vědeckému světovému názoru*, Pedagogika, roč. VIII, č. 4, str. 401—413.
- B. Kujal: *Všeobecně vzdělávací škola z hlediska spojení výchovy a vyučování se životem, s výrobní prací*, Pedagogika, roč. IX, str. 325—368.
- M. Cipro: *K otázce uvědomělosti v mravní výchově*, Pedagogika, roč. IX, str. 462—475.
- M. Cipro: *Škola v přerodu*, SPN 1959, kap. Ještě jeden nový předmět v naší škole (str. 65—69).
- D. Sukuba: *Obsah a úkoly občanské výchovy v systému výchovné práce*, Za socialistickou školu, roč. VIII, str. 603—614.
- J. Koutun: *K funkcii a obsahu humanitních predmetov v našej škole*, Za socialistickou školu, roč. VIII, str. 1020—1030.
- Učebnyje plany vosmiletnej i srednej školy RSFSR, Učitel'skaja gazeta, 1959, č. 103.
- Materialy po vospitatelnoj rabote v vosmiletnoj škole, přil. čas. Narodnoje obrazovanie 1959, č. 7.
- N. I. Boldyrev: *Vospitanije kommunističeskoj morali u škol'nikov*, Minsk 1953.
- O. S. Bogdanovová, I. S. Marjenko: *Besedy klassnogo rukovoditelja ob etike*, Moskva 1958.
- B. Kujal: *Školství, socialistická výchova a pedagogika v Čínské lidové republice*, Pedagogika, roč. VIII, str. 441—467.
- Entwurf einer Grundkonzeption für das Lehrplanwerk der zehnklassigen allgemeinbildenden polytechnischen Oberschule, Politisch-moralische Erziehung und Bildung, Staatsbürgerkunde, arbeit vom Deutschen pädagogischen Zentralinstitut, str. 23—29, 187—188.
- Geschichte und Staatsbürgerkunde, roč. I (1959).
- Věstník ministerstva kultury Maďarské lidové republiky 1957, č. 12, výn. ministra kultury č. 65 o třídnických hodinách ve všeobecně vzdělávacích školách.
- Návrh osnov výchovné práce pro 1.—9. ročník. devítileté základní školy, 10.—12. roč. dvanáctileté střední školy a ostatní školy 2. cyklu (VÚP, Praha 1959).
- F. Výborný, M. Rosenzweig: *Výchova k vědeckému ateismu v předmětu občanská výchova*, O vědecko-ateistické výchově žáků, SPN 1959, str. 144—157.
- M. Rosenzweig: *První rok výzkumu občanské výchovy* (zpráva o semináři), Pedagogika, roč. IX, č. 6.

Франтишек Выборный

Общественно-политическая наука — новый предмет в девятилетней школе

Начиная с 1958/59 учебного года в учебную программу 6—9 классов специальных опытных двенадцатилетних средних школ была включена общественно-политическая наука с целью установления насколько это будет содействовать более глубокому морально-политическому воспитанию учеников и насколько целесообразным будет внедрение этого предмета в программу общеобразовательных школ.

Результаты исследования в общем доказывают, что общественно-политическая наука дает цепные предпосылки для укрепления морально-политического воспитания учеников. Положительное влияние воспитательной работы успешных учителей отражается как в сознании детей, так до некоторой степени и в их

поведении и действиях. Весьма выразительным является повышение интереса учеников к актуальным политическим событиям; положительные перемены были установлены в области формирования их взглядов и отношения к проблемам нашей политической и экономической жизни. В классах опытных учителей этот предмет содействовал углублению воспитания учеников с целью освоения основ научного мировоззрения и правил социалистического сожительства. Было восстановлено влияние на практическую жизнь детей, в частности в области их воспитания и принятия участия в работах на пользу общества. Ценной и положительной чертой воспитательного воздействия успешных учителей является его содействие укреплению связи школы с жизнью.

Результаты исследования подтвердили, что эффективность воспитательной работы при преподавании общественно-политической науки в значительной степени зависит от учителя. В классах, где преподавание предмета было поручено менее способным учителям и где назначение предмета не было осуществлено в согласии с вводными и методическими примечаниями к учебной программе, были получены мало выразительные результаты. У некоторых учителей был обнаружен склон к бесполезному морализированию. И наоборот: хорошие результаты были обнаружены там, где учителя направили свою воспитательную работу в нужном направлении и творчески пользовались методами, формами и средствами, рекомендованными в методических примечаниях к учебным основам.

Проведенное исследование привело к многочисленным выводам, которые будут использованы при составлении основ и при разработке теоретических и практических вопросов методики нового предмета.

František Výborný

Civic Education — a New Subject in the Basic Nine-Year School

Since the beginning of the school-year 1958/59 civic education has been introduced into the curriculum of the 6th—9th year of the experimental Twelve—Year Secondary Schools in order to find out whether, and to what extent, it helps to deepen the morally political education of the pupils and whether it is useful to introduce it into the General Educational School.

The results of the research generally confirm that civic education provides valuable opportunities for the furtherance of morally political education of the pupils. A positive influence of the educational work of successful teachers is reflected both in the consciousness of the children, and, to a certain extent, also in their conduct and behaviour. The growth of the pupils' interest in current political events is impressive, and favourable changes have been observed in their views on, and attitudes to, the questions of our political and economic life. In classes conducted by experienced teachers, the subject has helped to deepen the education of the pupils in the sense of helping them to acquire the rudiments of a world scientific outlook and the rules of social and civic intercourse in a socialist society. It has been found that the living practice of the children has been influenced especially in that area of education which is concerned with winning the pupils for participation in useful work for the public. A valuable positive feature of the educational influence of successful teachers is the fact that it serves to promote the connection of school with life.

The research has proved that the effectiveness of educational work in civic education depends, to a great extent, on the teacher. In classes where the subject was taught by less capable teachers and where its tasks were not realized in accordance with the introductory and methodical notes attached to the syllabus, the results were rather poor. It has been observed that some teachers have a tendency to indulge in ineffective moralizing. On the other hand good results have been achieved where the teachers correctly focussed the content of their educational work and applied, in a creative way, the methods, forms, and means recommended in the methodical notes attached to the syllabus.

The research has brought numerous findings, which will be used in making the final draft of the curriculum and in the elaboration of theoretical as well as practical questions concerning methods to be used in teaching the new subject.